

Марио ЛИГУОРИ

mario.liguori@ff.uns.ac.rs

ПРЕДСТАВЕ СОПСТВЕНОГ НАРОДА У ДВАМА ДЕЛИМА СЕБАСТИЈАНА ВАСАЛИЈА И МОМЕ КАПОРА: ПАРАЛЕЛНА АНАЛИЗА

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Апстракт: Рад се бави анализом аутослика, односно представама сопственог народа у делима *Gli italiani sono gli altri: viaggio (in undici tappe) all'interno del carattere nazionale italiano* италијанског писца Себастијана Васалија и *Водич кроз српски менталијет* српског писца Моме Капора. Аутори су одабрани као репрезенти своје културе и истог историјског периода, али пре свега због различите саморефлексивне позиције коју заузимају у односима према сопственом културном идентитету. Полазећи од имаголошког оквира рад настоји да критички сагледа начине на које оба аутора обликују слике колективног менталитета – италијанског и српског – те да испита њихову функцију унутар ширег културног и друштвеног контекста. Уместо фокусирања на слике о Другима, које се директно или индиректно појављују, ова анализа усмерена је на саморефлексивне приказе, што омогућава испитивање унутаркултурне перспективе и начина на које се национални идентитет конструктивно проблематизује „изнутра“. Аналитичко разматрање дискурса Васалија и Капора указује на специфичне обрасце културне аутоперцепције, али и на универзалне механизме критичког преиспитивања националних стереотипа. Рад тежи да допринесе теорији имаголошких истраживања кроз увођење концепта аутослике као релевантне категорије у проучавању културног идентитета.

Кључне речи: Момо Капор, Себастијано Васали, културе у контакту, идентитет, Италија, Србија, стереотипи, менталитет

Увод

Овај рад усмерава се на проучавање начина на које писци приказују сопствени национални идентитет, кроз анализу књига *Gli italiani sono gli altri: viaggio (in undici tappe) all'interno del carattere nazionale italiano* Себастијана Васалија (Vassalli 1998) и *Водич кроз српски менталијет* Моме Капора (Капор 2019). Реч је о ауторима који, иако потичу из различитих културних средина и заузимају другачије (заправо, супротне) перспективе, деле заједничко интересовање за критичко промишљање карактеристичних црта сопственог народа.

Истраживање полази од имаголошке методологије, али се, за разлику од уобичајених анализа, које се фокусирају на слике о Другом, акценат ставља на интерне, саморефлективне представе – односно на оно како једна култура посматра себе. Таквим приступом отвара се могућност за дубље разумевање облика унутрашњег културног самовида и начина на који се национални стереотипи обликују и преиспитују кроз књижевни дискурс. Паралелном анализом перспектива које заузимају Васали и Капор, у раду настојимо да сагледамо појединачне исходе у самоперцепцији двају народа, као и да укажемо на могуће сличности и разлике – посебно у погледу улоге аутокритике и похвале у конструкцији колективног идентитета, али без претензије да се приступ заснива на компаративном моделу. Истовремено, истраживање указује на потребу да се имагологија усредсређује на категорије које обухватају приказе властитог културног простора, што може пружити занимљиве увиде у начине на које се писци обраћају сопственом друштву. Имагологија, као компаративна област, проучава представе националних карактера и културних идентитета у књижевности. Њена претпоставка при томе није да су стереотипи нужно истинити или лажни – јер их она посматра као културне конструкције које имају одређену функцију. Стереотипи, уз то, нису виђени као погрешне представе о Другима, већ као метафорички обрасци који нам омогућавају да разумемо свет помоћу поједностављених категорија. Они, наиме, могу да постану корисни „за схватање човековог понашања, као и за боље разумевање друштва које намеравамо да анализирамо“ (Liguori 2015: 13). У светлу тога Лерсен тврди:

[И]магологе [ће] посебно занимати динамика између оних представа које карактеришу Другог (хетерослике) и оних које карактеришу сопствени, домаћи идентитет (аутослике или слике о себи)¹ (Leerssen 2007: 27).

Иако се, на први поглед, чине веома различитим – како по пореклу, тако и по уметничком усмерењу – Себастијано Васали (1941–2015) и Момо Капор (1937–2010), као савременици, делили су исту историјску епоху: одрастали у сенци Другог светског рата, кључне деценије својих живота провели у доба Хладног рата, у периоду релативне стабилности за Италију и Југославију. Иако се, током њиховог пубертета и ране младости, на тлу Европе оружани сукоби више нису водили, трауме које је изазвао Други светски рат нису избледеле, нити је нестала стална претња од новог, глобалног конфликта између Истока и Запада, који је претио да ескалира у разорни Трећи светски рат.

Момо Капор, писац и сликар херцеговачког порекла, рођен у Сарајеву, припада кругу савремених српских аутора који су обележили

¹ “Imagologists will have particular interest in the dynamics between those images which characterize the Other (*hetero-images*) and those which characterize one’s own, domestic identity (*self-images* or *auto-images*).” (Овде и другде – превео Марио Лигуори.)

културни простор друге половине XX века. С обзиром на његову улогу и популарност у српској култури, није ни потребно ни примерено да га овде представљамо, само ћемо подсетити на неколико важних етапа његове биографије. Детињство му је било обележено трагичним догађајима Другог светског рата: у априлу 1941. године, током бомбардовања Сарајева, његова породична кућа је разорена, а у нападу су страдали мајка и више чланова уже породице. Према сведочењима, сâм Капор преживео је захваљујући мајци, која га је поклопила сопственим телом (Ђосић 2005: 276–277). Након рата, с оцем се сели у Београд, где завршава школовање и студира на Академији ликовних уметности. Капорова уметничка каријера развијала се упоредо у више медија: поред сликарства и новинарства, најширу рецепцију стекао је као писац прозних дела. Његов књижевни опус обухвата бројне наслове, који су стекли велику популарност, почев од романа *Белешке једне Ане* (1972), преко *Фолиранаша* (1975) и *Уне* (1981), па све до каснијих остварења, која су га утврдила као аутора чија дела налазе пут до широког круга читалаца, али истовремено задржавају високу књижевну вредност. Током живота Капор је био активан као есејиста, сценариста и публициста, а у познијим годинама и као учесник јавног и политичког живота. У томе периоду узимао је ставове који су поларизовали јавност – један део их је сматрао оправданим, док су их други доживљавали као контроверзне. Слично другим писцима своје генерације, Момо Капор је своје прве књижевне радове стварао у социјалистичкој Југославији – држави која је, упркос институционалним и идеолошким разликама у односу на земље Источног блока, почивала на једнопартијском систему, што је нужно подразумевало одређена ограничења у сфери јавног дискурса. Од друге половине осамдесетих година XX века, а нарочито током и након распада Југославије, унутар новонасталих политичких и друштвених околности долазило је до интензивније артикулације, али и радикализације националних идентитета, што је довело до коначне дезинтеграције заједничке домовине, и формирања низа нових националних држава. У томе светлу, тумачење Капорових ставова захтева контекстуално читање, узимајући у обзир историјско-политички оквир у којем су они формиран и јавно изношени. Но, без обзира на ове важне аспекте, његов културни значај није упитан, а препознат је и кроз симболичка признања након смрти – именовање улице у Београду, штампање поштанске марке с његовим ликом и сахрану у Алеји заслужних грађана. У колективној свести савременог српског друштва остао је упамћен као писац препознатљивог стила и глас који је обликовао културну слику једног времена.²

² С обзиром на то да је овај рад написан на језику публике која је већ упозната с ликом и делом Моме Капора, сматрамо да би детаљнија анализа његове биографије и опуса непотребно оптеретила текст. За све који желе да се подробније упознају с његовим

Себастијано Васали (1941–2015) значајна је фигура италијанске културне сцене, чији рад обухвата поезију, прозу и новинарство. Иако рођен у Ђенови, одрастао је у Новари, у региону Пијемонт, у друштвено и културно сложеном амбијенту послератне Италије. И његово детињство било је, али на другачији начин, трагично, а његово интелектуално сазревање одвијало се у миланском академском окружењу, где је касније дошао у контакт с идејама неоавангардног покрета. У том контексту, придружио се *Групи 63*, књижевној формацији која је настала као реакција на доминантне поетичке моделе средине XX века. Чланови овог покрета, међу којима су били и Умберто Еко, Алберто Арбазино и Елио Паљарини, тежили су иновацијама у језику и структури књижевног дела.

Васали се афирмисао као аутор романа и проучавалац историјских тема, у којима је наслућивао дубинске структуре италијанског друштва, с посебним интересовањем за културну динамику северне провинције. Добитник је најзначајнијих књижевних признања у својој земљи – награде Стрега и Кампијело – а дугогодишњу сарадњу остварио је с водећим издавачким кућама на Апенинском полуострву. Поред књижевног рада, био је активан и као публициста – писао је за неке од најугледнијих италијанских дневних листова, попут *La Repubblica*, *Il Corriere della Sera* и *La Stampa*.³ Захваљујући својим новинским чланцима постао је познат широкој читалачкој публици, која га и дан-данас памти по изразито оштрим полемикама у којима је учествовао, као и по снажним и често контроверзним ставовима о италијанском народу, културној елити, друштвеним токовима и феноменима.

Пре него што отпочнемо анализу, на овом месту желимо да укажемо на једну важну чињеницу: Васали је своје ставове и поступке обликовао у специфичном друштвеном и културном амбијенту Италије, који се знатно разликовао од оног у Србији. Док су се српски аутори, почев од друге половине осамдесетих година XX века, несумњиво морали кретати унутар оквира националног система, водећи рачуна да не пређу одређене идеолошке и националне границе, италијански контекст карактерисала је израженија политичка поларизација и супротстављеност различитих идејних струја, што је за последицу имало релативно већу слободу изражавања. Ова разлика, без обзира на индивидуалне изборе самих писаца, неминовно је утицала на формирање њиховог менталитета, и развој критичке свести. Не желећи тиме да имплицирамо да је Италија била потпуно слободна а Србија у потпуности репресивна, ипак сматрамо да је

животом и стваралаштвом, упућујемо на следеће изворе: Хамовић 2016; Јовановић, Пијановић, Опачић 2012.

³ За детаљније упознавање с биографијом Себастијана Васалија видети електронски извор Sebastiano Vassalli.

од суштинске важности да ауторе сагледавамо у светлу конкретног друштвеног и културног хумуса из којег су потекли и у којем су се развијали.

Момо Капор

Дело Моме Капора на које ће бити усмерен фокус овог рада објављено је постхумно, а приредила га је пишчева супруга Љиљана Капор (Карог 2019). Како се наводи у самој књизи, реч је о избору текстова различите дужине, које је аутор током година објављивао у дневном листу *Полиџика* и магазину *ЈАТ Ревија*. За потребе овог рада одабир је пао на *Водич кроз српски менијалиџеј* зато што Капор у том делу често испољава ставове дијаметрално супротне Васалијевим, али и зато што смо у случају оба писца настојали да се усредсредимо на остварења настала у њиховим позним годинама. Капорови текстови носе карактеристичан тон: истовремено су и шаљиви и озбиљни, при чему озбиљност проистиче из уверења да је српско друштво у бројним аспектима ограничено, и у заостатку у односу на западне културолошке обрасце. Марија Тодорова је сличан приступ примењивала у анализи *хетерослика* поводом европских представа о Балкану као „другом месту“ у односу на Европу: западњачка перцепција и стереотипи обликовали су слике о територији коју европска културна традиција често посматра као периферну (Тодорова 1997). Из перспективе таквог теоријског дискурса уочава се да Капор, као писац с балканског простора, гради сопствене аутослике, које се могу посматрати као део ширег процеса књижевног обликовања културних идентитета.

Међутим, у *Водичу кроз српски менијалиџеј* присутна је и снажна емотивна приврженост – љубав према протеклом времену, према догађајима и предметима, великим и малим, који су чинили свет Капоровог детињства и младости. Та дубоко лична, емотивно обојена повезаност, заснована на осећању припадности, претвара кратке записе из *Водича кроз српски менијалиџеј* у својеврсну апотеозу свакодневице – стварности која не захтева улепшавање, која није разлог за стид, него је вредна објективног приказа. Реченица „Наша земља је мала“, која отвара Капорову књигу (Карог 2019: 5), могла би се с подједнаком уверљивошћу наћи и на њеном крају – као претпоставка, али и као суштински циљ балканског бивствовања: да се живи у скућеном простору, да се Други увек подразумева као референтна тачка, и да се сопствени идентитет обликује у односу на већи (најчешће западни) алтеритет. Такав постулат, у књизи ненаметљиво формулисан, задобија димензије кључног чиниоца за разумевање живота на Балкану.

Историја је показала да свет мало зна о Србији, Југославији и Балкану у целини, те да се према тим просторима често односи с извесном дозом површности и предрасуда. У Капоровим текстовима артикулише се представа према којој на Балкану живе неки „мали људи“ – физички можда високи, али економски, друштвено и културно неповратно мали. Управо та слика, као рефлексија стварности, на свој начин прожима и Капорово дело. Као путник и уметник, он је у „великим земљама“ Истока и Запада видео уређене булеваре, импозантне зграде, обележја модернитета и технолошког развоја – као контраст у односу на услове у домовини. Стога не изненађује што се уводна реченица намеће као спонтано резимирање колективног искуства једног народа. У томе контексту сасвим је примерено позвати се на став да „идентитет не одговара само на питање ко или шта сам ја, већ и на питање ко или шта други мисле да ја јесам“⁴ (Liebkind, Henning-Lindblom 2015: 184). Наставак текста, пак, доноси мање наглашену свест о сопственим ограничењима, а више критички однос према такозваним силама које су Балкан одувек третирали као своју провинцију, или арену за бројне, углавном крваве сукобе. Својим интервенцијама светске велесиле су балкански „међусвет“ држале у стању трајне нестабилности, онемогућавајући његов самосталан развој:

Истина, свет је долазио да нас покори, неко на петсто година, неко на четири-пет, неко оружјем, неко утицајем, а неко тек да прође (Карог 2019: 5–6).

Најпре су нас, 1941. окупирани Немци, па тако никуда нисмо могли путовати, сем у концентрационе логоре (Карог 2019: 6).

Овим реченицама Капор, готово иронично, резимира „целу истину“, нудећи објашњење зашто је земља у којој живе Срби „толико мала“. Афирмативне аутослике у овом делу текста прожимају се с негативним хетеросликама спољашњег, страног света – оног алтеритета који чине Други. Наиме, ако се почетна констатација може тумачити као самокритика или осуда сопственог идентитета, понуђено објашњење ослања се на негативне хетерослике ратног карактера, које је тешко оспорити иако носе извесну дозу сажаљења – осећај жртве који је снажно присутан у јавном дискурсу, како код политичких елита тако и у колективној свести „обичног човека“ у Србији. Такво расположење уједно објашњава и склоност балканских друштава ка појачаној продукцији историјске саморефлексије: одговори на савремена питања се, уместо у актуелном друштвеном контексту, најчешће траже у историји – у епохама које су, метафорично речено, свет обликовале као воз у којем су услови путовања одређени унапред, зависно од тога да ли путник путује у првој или

4 ”Identiteten svarar inte bara på frågan om vem eller vad jag är, utan också på frågan om vem eller vad andra tror att jag är.”

другој класи. По свему судећи, тешко је поуздано утврдити да ли је у случају Моме Капора реч о пуким имаголошким опажањима, условљеним културом којој је припадао, и обележеним потребом за „одржавањем психолошке хигијене“, како то формулише Клаус Рот (Rot 2000: 275). Његови ставови могу се, међутим, тумачити и као одрази присутне тенденције избегавања одговорности, уз ризик конструисања традиције једног имагинарног друштва, према тези Бенедикта Андерсона (Anderson 2006). Ако пак овај аспект сагледамо објективно, стичемо утисак да је Момо Капор обликовао одређену аутослику у којој се наизменично смењују елементи идеализације и критике – кап меда и кап жучи. Он балансира између осећаја кривице и приписивања заслуга како свом тако и другим народима: с једне стране стоји свест о проблемима и спремност на осуду; с друге стране – настојање да се та иста стварност објасни и донекле оправда. У томе двојном коду препознајемо основну карактеристику Капоровог имаголошког система: локално становништво, иако представљено као у основи добронамерно и племенито, ипак манифестује своје пропусте – премда за њих, по Капоровом уверењу, није у потпуности одговорно.

Све што смо досад изнели није доказ да је Капор свесно настојао да егзалтира сопствени национални идентитет. Напротив, он је у својим текстовима разматрао поједине аспекте српске традиције посматрајући начине на које се одређени елементи културног наслеђа представљају и интерпретирају у процесу обликовања националног идентитета. Текст „Made in Serbia“ (Капор 2019: 18–21) представља типичан пример критичког одбијања позитивних аутослика које преовладавају у идеализованој српској слици о себи. Капор категорички тврди да српска кухиња није оригинална, као и да је неприхватљиво сарму и ћевапе сматрати „типичним српским специјалитетима“. Он иронично сугерише да би се српски идентитет могао редуковати на два 'специјалитета' – кајмак и инат. Првог се нису сетили чак ни на Кавказу, а други је разлог због кога странци или мрзе или неизмерно воле Србе. Но, опет, ни претходне реченице не представљају доказ да је Капор гајио било какву врсту ресентимана према сопственом народу. Напротив –

Углавном, нико на свету, сем Срба, не пече ракију од шљива, а и ако је прави, она је само блага, неуспела сенка ове изворне, чије се име у великој Ларусовој енциклопедији, заједно са именима петорице историјских великана, помиње као једини појам који овај мали народ на Балкану издваја посебношћу од осталих (Капор 2019: 38).

Ракија се, дакле, у Капоровом систему вредности јавља као симбол препознатљивости читавог једног народа и, рекло би се, целокупног начина постојања, који у себи обједињује и личну и колективну свест и судбину. Ту је и „шумадијски чај“, уз који „ми ме-

зетимо пихтије и кавурму, а често се ту нађе и глава у шкембету да се мало чалабрцне“ (Карог 2019: 41). У овом специфичном гастрономском каталогу српских обележја, Капор не заобилази ни дубоко укореењени страх од глади:

Ако се и по чему Срби разликују од западних народа, онда је то свакако једна ствар дубоко скривена од очију странаца – зимница (Карог 2019: 51).

Но, српски адути нису ограничени само на трпезу. Капор подједнако посвећено приказује и бувљак (Карог 2019: 77–80), Каленић пијаци (Карог 2019: 132–135), као и емотивну, носталгичну природу јужнословенског човека, који негује посебан однос према прошлости:

Чини се да Срби увек више пате од носталгије од било ког другог народа на свету; за њих је јуче увек било лепше него данас (Карог 2019: 136).

А да би слика стварних и измишљених српских специфичности била потпуна, Капор се осврће и на бадњак (Карог 2019: 157–160), крсну славу (Карог 2019: 161–164), као и на мезе (Карог 2019: 175–178) – што поново указује на тешкоћу савременог дефинисања националног идентитета без позивања на гастрономију, као суштински део културне саморепрезентације.

Ипак, централни текст, и својеврсна квинтесенција аутослика и хетерослика у Капоровом делу, свакако је есеј „Север и Југ“. У њему аутор представља читав низ опозиција, митова, позитивних и негативних стереотипа, као и предрасуда, којима су обојени појмови Севера и Југа, односно народи који их насељавају. Север је приказан као простор кише, хладноће, „бледуњавих плавуша“ и „замрзнутих пилића“ (Карог 2019: 184) – као географска и ментална зона која „не уме да живи“, која је лукаво измислила „мит Централне Европе“, и која је, како аутор тврди, претворила Југ „у слугу, у судоперу“. Разлика у менталитету кулминира у сликовитој реченици:

Југ спава после ручка. Север је морао да измисли пилуле да би заспао чак и по ноћи! (Карог 2019: 186).

На први поглед, овај текст делује као директна критика и одбацивање вредности севера Европе. Компилација стереотипа и предрасуда сугерише да је Капор заиста сматрао да на Северу ништа не ваља. Међутим, ако се удаљимо од личних афинитета и хумористичког тона самог аутора, уочавамо извесну стратегију повезивања с читаоцем, засновану на познатим симболима и вредносним системима домаће културне средине (Југа), путем супротстављања Другоме (Северу). У овом, више него у било ком другом поглављу *Водича кроз српски менијалиишеј*, предрасуде се испољавају управо у складу с дефиницијом коју даје Клаус Рот:

Афективни, емотивно обојени ставови, који се углавном стичу рано, односно преузимају некритички, и који утичу на понашање (Rot 2000: 260–261).

Додуше, слични мотиви појављују се и у тексту „*Исток и Запад*“, у којем се, кроз иронију, осуђују неке од кључних вредности Запада: рад, тачност, професионализам и здрава исхрана, насупрот српском „забушавању“, склоности алкохолу и идеализацији емоционалности. Највећа критика усмерена је ка, наводној, неспособности западног човека да се заљуби – супротно од човека с Балкана, који том способношћу доказује своју емотивну надмоћ (Капор 2019: 187–190). Кроз ове странице провејава дух бизарности: онај исти живот на Западу, који Балканци толико сањају, приказан је као досадан, бесмислен и аутоматизован, док представе о сопственом културном простору не произлазе само из идеализованог аутостереотипа, већ и из ината – емоције коју је и Капор, како смо видели, идентификовао као једну од кључних црта српског менталитета. Осим тога, у овим приказима ретко налазимо диференцирање између различитих региона Запада: Запад, иако хетероген простор с нејасно дефинисаним културним границама, посматра се као монолитан појам, без унутрашњих разлика у менталитету – што указује на чињеницу да је на тај начин инструментализован и употребљен у контексту опозиције Исток–Запад.

Иако несумњиво духовити и занимљиви, Капорови ставови откривају баријере у односу Север–Југ и Исток–Запад, при чему писац отворено прави свој избор: Југ и Исток су му ближи и природнији. Запад и, нарочито, Север, приказани су као хладне и деперсонализоване средине у којима је живот сведен на рутину, акумулацију материјалног богатства и – губитак аутентичности. Из таквих становишта проистиче имплицитна порука: прави живот одвија се на Балкану, у Србији, где се живи срцем, кроз дружење, љубав и идеализам, упркос свим потешкоћама грубог живота. Премда Капорова књига није академска студија, већ збирка публицистичких текстова намењених лакшем читању – у авиону или фотељи, у тренуцима предаха – не можемо занемарити егзалтацију аутослика и негативни набој у хетеросликама, који се у њој појављују. Управо та динамика између сопственог и туђе, између Југа и Севера, Истока и Запада, чини ову збирку важним имаголошким извором за разумевање савременог српског културног идентитета. Ипак, имајући у виду лична искуства и умерен, објективан поглед на разнолику стварност, из интелектуалног поштења не можемо искључити ни дивљење према западним уређеним системима, које Капор имплицира и истиче, ни чињеницу да се у Србији јављају и сасвим другачији, неретко дијаметрално супротни обрасци. Штавише, имајући у виду званично артикулисану политичку агенду Републике Србије након пада Слободана Милошевића, у оквиру које се будућност др-

жаве недвосмислено позиционира унутар Европске уније, као и значајан утицај медијског дискурса и доминантно расположење једног конзистентног сегмента становништва, тешко је оспорити постојање тенденције ка извесној митологизацији Запада у јавном простору, односно ка наивном поимању Запада као идеализованог света лишеног унутрашњих противречности и структурних недостатака.

Значајно место у књизи *Водич кроз српски менталијет* заузима Београд – град у коме је Момо Капор одрастао и који је током целог живота благонаклоно идеализовао. По свему судећи, Капор је појам места тумачио у складу с дефиницијом Дорин Месеј, која га види као простор који је истовремено различит и повезан с другим деловима света (Massey 1995: 47–49). Капор се не задржава само на географији и историји српске престонице, он пише и о њеним становницима, интелектуалцима и „обичним“ грађанима, осврћући се при томе и на обичаје, крсне славе, гастрономију и особености свакодневице која Београд чини јединственим животним простором. У Капоровом виђењу, Београд личи на сигуран брод без кога се тешко може пловити кроз живот. Из тих нежних и лично обојених записа о Београду израња другачији човек и писац, завичајно биће које своју пуну аутентичност проналази искључиво у познатом и блиском простору:

Све више Београђана после дугог странтовања по белом свету враћа се у свој родни град. У почетку, чини се да лако заборављају Београд и да се брзо прилагођавају новим срединама у које су пресађени, али то је само привид – долази у животу једно вече, једна ноћ када сведу животне рачуне и тада их Београд привуче неодољивом снагом (Карор 2019: 73).

Такав однос према завичају природно нас подсећа на искуства емиграната из других култура – рецимо, из Италије – о чему постоји обимна литература: од поезије и романа до филмова и преписки.⁵ Ипак, Капор, дубоко везан за Београд и његову симболику, иде корак даље: док за себе задржава право да критички сагледава српску престоницу, с посебним жаром истиче локалне благодати, попут лепоте београдских жена:

Странац који се случајно нађе први пут у Београду, приметитиће да овај град свакако не спада међу најлепше на свету, али да су девојке на његовим улицама несумњиво лепше од оних које виђа на модним пистама светских метропола (Карор 2019: 101).

Како се да закључити, Капор је концепте идентитета и простора разматрао у међусобној повезаности, полазећи од становишта да се идентитет може конституисати кроз однос према конкретном месту – у овом случају Београду. Такво разумевање одговара теоријским поставкама Грена и Халина, који наглашавају да се лични и колек-

5 За детаљније проучавање ове теме видети Stella 2003.

тивни идентитети обликују у дијалошком односу са простором с којим је субјекат егзистенцијално и симболички повезан (Gren, Hallin 2003: 143–145).

Себастијано Васали

Иако је припадао истој генерацији као и Момо Капор, Себастијано Васали представља дијаметрално супротну ауторску личност када је реч о односу према питањима националног идентитета. За разлику од свог српског колеге, који је наглашавао афирмативне аспекте менталитета сопственог народа, Васали је био усмерен превасходно на критичко осветљавање мањкавости италијанског друштва, које је доследно смештао у шири историјски контекст, не пропуштајући прилику да изрази отворено незадовољство појединим догађајима и актерима. Као полемичар, често је отварао деликатна и друштвено осетљива питања, што је изазивало оштре реакције, како међу интелектуалцима тако и у широј јавности.⁶ Полазећи од таквог методолошког и дискурзивног приступа тешко би било и замислити да се Васали, као аутор одређене интелектуалне и културне провенијенције, упушта у тематизацију домена попут гастрономије или женске лепоте, нити би се од њега могло очекивати да прибегава националним компарацијама у функцији артикулације претпостављене или стварне супериорности италијанског колективног идентитета.⁷ Васали у својим текстовима никада није био лежеран или опуштен попут Капора, већ је указивао на друштвене аномалије настојећи да идентификује узроке институционалних и културних неуспеха. Изражене разлике између ова два аутора представљају погодан основ за аналитичко разматрање јер омогућавају сагледавање различитих поетичких и идејних приступа у оквиру истог тематског поља. Док Капор, у свом стваралаштву, у значајној мери афирмише културни контекст коме припада, градећи ауто-слике које доприносе потврђивању и обликовању националног и културног идентитета, Васалијев приступ се више усмерава ка критичком преиспитивању сопствене културне средине, с нагласком на њене унутрашње противречности. Управо захваљујући тим разликама отвара се простор за испитивање начина на које су у њиховим делима артикулисана различита друштвена и културна питања – у

6 У књизи која је предмет анализе у овом раду, Васали на више места наводи да је био физички нападнут – на улици, у књижарама и другим јавним просторима (Vassalli 1998).

7 При овоме, наравно, није нам намера да Капорову перцепцију сопственог идентитета редукујемо на пуку егзалтацију нације; напротив, указујемо искључиво на чињеницу да је такав наративни слој у анализираном корпусу српског писца недвосмислено присутан, иако истовремено коегзистира с изразито оштром, доследно персонализованом критичком позицијом.

оквиру националног идентитета. Разматрањем стваралаштва Капора и Васалија настоји се указати на тематске и поетичке специфичности, уз уважавање ширег културноисторијског контекста у којем су њихова дела настајала.

Књига *Gli italiani sono gli altri* обједињује текстове које је Себастијано Васали претходно објављивао у дневној штампи. У тим чланцима аутор се бави низом кључних тема од значаја за живот и опстанак италијанске нације. Међу њима се издвајају: образовни систем, мафија и функционисање државног апарата, култура и књижевност, књижевна критика и награде, Сицилија и феномен сицилијанизма, национални карактер и менталитет, регионализам, питање фашизма, положај латинског језика и наслеђе античког Рима, као и мотиви немилосрдности, праштања, цинизма и бројних других аспеката савременог италијанског друштва. Поводом образовног система, иста она школа коју поједини аутори данас некритички уздижу, била је, према Васалијевом мишљењу, током шездесетих година у најмању руку проблематична (Vassalli 1998: 12). Професорски кадар је често био недовољно образован и припремљен, при чему су наставу могли држати и они који нису завршили студије из области коју су предавали. Тако је, на пример, дипломац правног факултета могао предавати било који језик, без доказа о стручности у тој области. Образовни систем који је формирао генерације савремених Италијана био је, по мишљењу аутора, испуњен бројним структурним пропустима, што доводи у питање оправданост ретроспективног идеализовања тога периода. Васали управо на овом месту указује на значај образовања као темељног друштвеног механизма за изградњу националног идентитета – механизма који, у конкретном историјском контексту, није одговарао очекивањима једне нације с амбицијом да се позиционира као велика. Школа би требало да представља једну од кључних институција кроз коју се огледа стварна делотворност државе, односно њена способност да својим грађанима обезбеди просперитет, напредак и културни узлет. Управо у овом контексту Себастијано Васали указује на то да Италија, као државна творевина, није у стању да оствари ту функцију: то је земља навикла на компромисе с мафијом; неспособна је да јој се супротстави на делотворан начин (Vassalli 1998: 28). Мафија би се могла и морала победити искључиво културом (Vassalli 1998: 46), јер је *Коза носџира* пре свега продукт културне заосталости (Vassalli 1998: 53). Међутим, ако образовни систем није довољно снажан и квалитетан, он не може представљати стварну противтежу организованом криминалу (Vassalli 1998: 57), који је дубоко укореван у друштвени и културни амбијент Сицилије. Васали оштро критикује појам који назива сицилијанизам – специфичан облик цивилизацијске парадигме без које мафија не би могла ни да настане, нити да опстане и развија се (Vassalli 1998: 39). Даље, Васали уочава да

се ни италијанска култура у ширем смислу није показала способном да стане у опозицију мафијашком феномену. Ни сами књижевници, како наводи, нису доследно осудили криминал, јер би тиме били приморани да заузму јасан став у корист државе, која им, често, није ближа од саме мафије. Такав став примећује чак и код водећих аутора, попут Леонарда Шаше, који, премда је критички писао о мафији, није напустио сицилијански културни оквир, кључан за настанак његовог опуса (Vassalli 1998: 27–32). Шаша, као и други, прихватио је да о мафији пише у оквиру жанра детективског романа (Vassalli 1998: 39), што, по Васалију, представља естетизацију а не стварни обрачун с овим феноменом. Закључно, у Италији, према Васалију, не постоји држава која уме да се одлучно супротстави организованом криминалу, нити културна елита која би била спремна да изведе тај нужни идеолошки и морални преображај. У таквим околностима, шта преостаје појединцу од интегритета и моралне вредности? Једино да сања о држави која ће моћи да се супротстави мафији – али не силом, већ културом (Vassalli 1998: 49), која мора послужити као средство за разбијање окова сицилијанизма.

Васали у својој критичкој анализи није поштедео ни саму културу, нити њене представнике, али с јасном разликом: док с одређеном благонаклоношћу гледа на писце, за које тврди да су, у суштини, талентовани (Vassalli 1998: 62), оштрију критику упућује књижевним критичарима. По његовом мишљењу, они своју улогу не испуњавају доследно и одговорно, јер им, како наводи, недостаје милосрђе (Vassalli 1998: 63). Управо у домену књижевне критике Васали препознаје дубље структурне недостатке италијанског друштва – пре свега, недостатак солидарности и емпатије (Vassalli 1998: 63). Према њему, елитизам и паразитизам, који карактеришу одређене сегменте књижевне критике, јасно се огледају у инфлацији књижевних награда. „Италијани обожавају књижевне награде. Они су их и створили“ (Vassalli 1998: 59), примећује Васали саркастично, доводећи у питање аутентичну вредност таквих признања. У том контексту он уочава кратковидост читавог система који, на дуге стазе, наноси штету и самој књижевности и критичкој мисли (Vassalli 1998: 66).

Када је реч о положају писаца, Васали констатује да су се италијански аутори, након Другог светског рата, свесно држали на сигурној дистанци од државе (Vassalli 1998: 72). Они, на изванредан начин, и не осећају припадност државном поретку, што је резултат њихове намерне позиције неутралности – жеље да се једнако дистанцирају и од фашизма и од његове опозиције (Vassalli 1998: 77). Такав избор довео је до својеврсног културног и политичког конформизма (Vassalli 1998: 80), који се манифестује у тенденцији да буду „већи католици од папе“. Ако је доминантна идеолошка оријентација по завршетку рата била одбацивање национализма, италијански писци отишли су корак даље, негирајући чак и саму идеју италијан-

ске нације, што Васали сматра апсурдним и суштински погрешним (Vassalli 1998: 81).

На основу наведених примера може се закључити да Себастијано Васали у анализираној књизи формулише изразито критичке аутослике сопственог народа. Његов приступ карактерише строгост и принципијелност, без настојања да се понуди релативизујуће поређење с другим нацијама, или отвори простор за позитивно вредновање. Иако признаје да су Италијани поштени и интелигентни (Vassalli 1998: 73), Васали истиче њихову склоност ка беспотребним стварима (Vassalli 1998: 83), фасцинацију мрачним и монструозним појавама (Vassalli 1998: 91), као и контрадикторно морално понашање: способност да опросте онима који су повредили друге, али и изражену осветољубивост када су сами жртве, чак и у случајевима мање важних увреда (Vassalli 1998: 101). Поред тога, он уочава трајну италијанску тенденцију да очекују појаву „месије“ који ће решити њихове проблеме (Vassalli 1998: 123), склоност ка цинизму, потребу да све активности поприме облик спектакла (Vassalli 1998: 127), као и одсуство историјске свести (Vassalli 1998: 127). Посебно оштру осуду Васали изражава када указује на чињеницу да су Италијани успели да окупаторске армије представе као пријатељске, те да су кроз историјску амнезију – односно брисање сећања на фашизам и Други светски рат – у суштини елиминисали и сопствени национални идентитет (Vassalli 1998: 128).

Овакве имаголошке позиције указују на аутора који свесно конструише негативне аутослике полазећи од уверења да је критичка саморефлексија неопходан предуслов за културно и друштвено преображавање. Док се овакав модел издваја по наглашеној самокритичности, он посебан смисао добија тек у односу на Капорово стваралаштво, које се заснива на афирмацији културног идентитета и позитивном обликовању аутослика. Управо та супротстављеност чини однос између два аутора посебно релевантним јер омогућава јасније уочавање различитих имаголошких стратегија и њихових функција у културном представљању.

Закључак

Овај рад представља аналитички осврт на представе сопственог народа у делима *Gli italiani sono gli altri: viaggio (in undici tappe) all'interno del carattere nazionale italiano* италијанског писца Себастијана Васалија и *Водич кроз српски менијалииет* српског аутора Моме Капора. Избор наведених писаца заснован је не само на њиховој репрезентативности унутар одговарајућих националних културних простора и припадности истом историјском периоду већ, и пре свега, на различитим позицијама које заузимају у процесу само-

рефлексивног преиспитивања колективног идентитета. Полазећи од теоријског оквира имагологије настојали смо да критички осветлимо начине на које Васали и Капор конструишу слике националног менталитета – италијанског, односно српског – као и улогу тих слика у обликовању ширих друштвено-културних наратива. Премда смо уважавали став Хуга Дисеринка да је имагологија „проучавање 'слика' или 'привида' нација и народа онако како су представљени у књижевности“⁸ (Dyserinck 1973: 183), ми смо се удаљили од традиционалног имаголошког фокуса на репрезентације Другог. Уместо тога, усмерили смо се на ауторефлексивне конструкције идентитета. На тај начин смо настојали да дубље разумемо унутрашње механизме културне самоперцепције и да стереотипе сагледамо критички, из „унутрашње“ перспективе.

Анализом употребљених стратегија, наративних структура и поставки у текстовима Васалија и Капора, рад је идентификовао специфичне националне моделе самопредстављања, али и одређене универзалне обрасце у начину на који се културни идентитети преиспитују и реконструишу у контексту модерног друштва. Овај рад превасходно треба да допринесе продубљивању имаголошке теорије кроз промишљање и валоризацију појма аутослике као аналитички релевантне категорије у савременим проучавањима културног и националног идентитета.

У приступу завршним разматрањима потребно је најпре нагласити да светоназори двојице анализираних аутора можда и нису у основи радикално различити, али се значајно разилазе у погледу перцепције националног идентитета и односа према државама којима они припадају. Док Капор доследно поставља јасне имаголошке границе – између „овде“ и „тамо“, „нас“ и „њих“, Истока и Запада, Севера и Југа – код Васалија су такве дихотомије углавном изостављене. Он пажњу преусмерава на узроке због којих Италија, услед одређених историјских и културних недостатака, није успела да изгради зrelu демократску државу, остајући у великој мери заробљена у оквирима локалних идентитета – при чему су регионална, покрајинска и градска припадност постале доминантни облици самоидентификације, често науштрб националне кохезије и хомогеног напретка. У вези с тим аспектом, Џинсборг констатује да је италијанско друштво током осамдесетих година XX века остварило значајан економски раст, али да су друштвене неједнакости остале и даље изразито велике (Ginsborg 1989: 309). Капор, са своје стране, веома јасно сагледава да се српски менталитет историјски формирао, и наставља да се обликује, управо у односу према Другом. Код њега је изражена класична имаголошка структура супротстављања аутостереотипа и хетеро-

8 “Imagology is the study of ‘images’ or ‘mirages’ of nations and peoples as they are presented in literature.”

слика. Док Васали отворено критикује своје сународнике, намерно избегавајући позитивне аутослике – под претпоставком да оне не захтевају даљу обраду, Капор своју нарацију усмерава на врлине сопствене културе, наглашавајући вредности и предности које, у његовој перспективи, недостају Северу и Западу. У том смислу, код Капора су Други често приказани као недовољно духовно префињени у односу на, по њему, сложенији и богатији балкански менталитет. Капор, при томе, не одустаје од суптилних критичких осврта, понекад и благо ироничног односа према сопственом народу, посебно када је реч о провинцијалности једне друштвене средине која свесно остаје унутар граница своје „малости“.

Важно је истаћи да циљ ове анализе није вредносно рангирање нити међусобно супротстављање двојице аутора, већ разумевање њиховог односа према сопственом националном идентитету и менталитету културних заједница у којима су стварали. Њихове позиције, уосталом, и не треба посматрати искључиво као индивидуалне, већ и као производе шире културне и друштвене климе. Васали и Капор су своје ставове обликовали у контексту доминантних културних токова и у односу према положају критичке мисли у друштвима којима припадају. Док је Италија, током осамдесетих и деведесетих година двадесетог века, пролазила кроз процесе друштвено-политичке трансформације, који нису доводили у питање темеље државности и националног идентитета, Србија се у истом периоду суочавала са стварањем различитих националних наратива и с дубоким унутрашњим тензијама. Та криза кулминирала је југословенским ратовима, а потом и политичким превратом 5. октобра 2000. године, драматичним падом режима Слободана Милошевића и, коначно, убиством премијера Зорана Ђинђића – догађајем који је снажно обележио политичку и културну сцену постмилошевићевске Србије.

Најзад, сматрамо да је спроведеном анализом омогућено сагледавање двеју јасно артикулисаних позиција које заузимају двојица различитих савремених аутора у свом критичком односу према друштву из којег потичу. Резултати овог рада показују се као посебно подстицајни јер омогућавају дубље разумевање модела културне саморефлексије, отварајући простор за даља истраживања у оквиру сличних аналитичких приступа.

Извори

- Kapor, Momo. *Vodič kroz srpski mentalitet*. Beograd: Knjiga komerc, 2019.
- Vassalli, Sebastiano. *Gli italiani sono gli altri: viaggio (in undici tappe) all'interno del carattere nazionale italiano*. Milano: Baldini & Castoldi, 1998.

Литература

- Јовановић, Александар; Пијановић, Петар; Опачић, Зорана (прир.). *Пријоведач урбане меланхолије: књижевно дело Моме Кајора*. Београд: Учитељски факултет, 2012.
- Госић, Добрица. *Пријатшељи*. Београд: Политика, 2005.
- Хамовић, Драган. *Момо ѿражи Кајора: ѿроблем иденитиитетиа у Кајоровој ѿрози*. Београд: Catena mundi, 2016.
- Dyserinck, Hugo. *Comparative Literature, Literary Theory and the History of Ideas*. Transl. William Riggan. Bloomington: Indiana University Press, 1973.
- Ginsborg, Paul. *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi*. Trad. Sandro Perini e Marcello Flores. Torino: Einaudi, 1989.
- Gren, Martin; Hallin, Per-Olof. *Kulturgeografi: en ämnesteoretisk introduktion*. Malmö: Liber, 2003.
- Leerssen, Joep. "Imagology: History and Method". In: Beller, Manfred and Joep Leerssen (Eds.). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam / New York: Rodopi, 2007. 17–32.
- Liebkind, Karmela; Henning-Lindblom, Anna. "Identitet och etnicitet – och språk?". In: Tandefelt, Marika (Ed.). *Gruppspråk, samspråk, två språk: svenskan i Finland – i dag och i går*. Vol 1: 2. Svenska litteratursällskapet i Finland, vol. 799 (2015): 183–200.
- Liguori, Mario. *Vedi Napoli e poi muori: Napulj u srpskim putopisima od 1851. do 1951. godine*. Београд: Službeni glasnik, 2015.
- Massey, Doreen. "The Conceptualisation of Place". In: Massey, Doreen & Pat Jess (Eds.). *A Place in the World? Places, Cultures and Globalisation*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 45–85.
- Rot, Klaus. *Sluke u glavama*. Prev. Aleksandra Bajazetov Vučen. Београд: Biblioteka XX vek, 2000.
- Stella, Gian Antonio. *L'orda*. Milano: Rizzoli, 2003.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Електронски извори

Sebastiano Vassalli. Sebastiano Vassalli | person. 17. 10. 2025.

Mario Liguori

Representations of One's Own Nation in Two Works by Sebastiano Vassalli and Momo Kapor: A Parallel Analysis

Summary

This paper examines the analysis of self-images, that is, representations of one's own nation, in Sebastiano Vassalli's *Gli italiani sono gli altri: viaggio (in undici tappe) all'interno del carattere nazionale italiano* and Momo Kapor's *Vodič kroz srpski mentalitet*. The authors were selected as representatives of their respective cultures and the same historical period, but primarily due to the distinct self-reflexive positions they adopt in relation to their own cultural identities. Drawing on an imagological framework, the study aims to critically explore the ways in which both authors construct images of collective mentality – the Italian and the Serbian – and to examine their function within a broader cultural and social context. Rather than focusing on representations of Others, which appear directly or indirectly, this analysis is directed at self-reflexive portrayals, enabling the investigation of intracultural perspectives and the constructive problematization of national identity “from within”. The analytical examination of Vassalli's and Kapor's discourse reveals both specific patterns of cultural self-perception and universal mechanisms of critical reflection on national stereotypes. The study seeks to contribute to the theory of imagological research by introducing the concept of the self-image as a relevant analytical category in the study of cultural identity.

Key words: Momo Kapor, Sebastiano Vassalli, cultures in contact, identity, Italy, Serbia, stereotypes, mentality

Примљено: 30. 12. 2025.

Прихваћено: 30. 4. 2026.